Sociologul și istoricii. Henri H. Stahl despre istoriografia română

Marian COMAN

Facultatea de Istorie, Universitatea din București, Institutul de Istorie N. Iorga, Academia Română
Faculty of History, University of Bucharest, N. Iorga History Institute, The Romanian Academy
Personal e-mail: marian.coman@istorie.unibuc.ro

THE SOCIOLOGIST AND THE HISTORIANS: HENRI H. STAHL ON ROMANIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract: The article focuses on a case-study of a scientific dialogue (or lack of it) between the Marxist sociologist Henri H. Stahl and Romanian historians. The first section of the study, A failed dialogue, examines the various rhetorical strategies used by Henri H. Stahl when addressing an audience of historians. Stahl's increasingly irritated tone, triggered by what he perceived to be his marginalization by professional historians, seems only partially justified. The reception of Stahl's studies of historical sociology was heterogeneous, but despite some positive reviews his contributions remained rather overlooked in the field of historiography. The second section of the article, The taxonomy of Romanian historiography, looks at the historians through the lenses of Stahl's scientific references and late life interviews. Apart from Iorga, to whom Stahl was emotionally and intellectually attached, the sociologist classified Romanian historians in four categories: (1) respected, but out dated; (2) meticulous, but rather thick; (3) pseudo-socialising and dangerous; (4) useful and trans-disciplinary. In the end, Stahl's growing frustration with Romanian historiography seems to be best explained by his failure to initiate a methodological revolution in the field.
Keywords: historiography; sociology; inter-disciplinary; Henri H. Stahl; methodology.

Citation suggestion: Coman, Marian. „Sociologul și istoricii. Henri H. Stahl despre istoriografia română". *Transilvania*, no. 1-2 (2022): 80-90.
https://doi.org/10.51391/trva.2022.01-02.10.

> "Sociology", said the historian, "I know what that is. It is history with the hard work left out". "And history", replied the sociologist, "that is sociology with the brains left out".[1]

Butada lui Donald MacRae, profesor de sociologie la London School of Economics și editorul vreme de aproape douăzeci de ani al *British Journal of Sociology*, rezumă scepticismul cu care fiecare dintre cele două triburi științifice a privit activitatea celuilalt. Sociologii au acuzat rezistența istoricilor la teorie, în vreme ce istoricii le-au reproșat sociologilor reducționismul. Privind retrospectiv, dialogul interdisciplinar dintre istorici și sociologi pare să fi fost inițiat, aproape întotdeauna, de cei din urmă; oarecum firesc, dat fiind că sociologia a trebuit să-și facă loc într-un câmp al cunoașterii în care istoria ocupa deja o poziție privilegiată.[2] Profesionalizarea cunoașterii, prin constituirea unui limbaj de specialitate, a unui corpus de referințe comune și, mai cu seamă, prin excluderea „celorlalți", a contribuit la închiderea celor două discipline și la fosilizarea stereotipurilor aplicate reciproc.[3] Critica sociologică a fost primită cu multă reticență de istorici și a fost nevoie de mult timp ca sugestiile venite „din afară" să fie primite în cetatea istoriografică. Un exemplu elocvent este sinuosul destin istoriografic al articolului publicat în 1903 de François Simiand, *Metodă istorică și știință socială*.[4] Sociologul durkheimian identifica trei idoli a căror venerare îi împiedica pe istorici să fie, cu adevărat, oameni de știință: individul, cronologia și politica. Istoricii au fost inițial contrariați și, abia după mai multe decenii, au ajuns să-și asume critica lui Simiand. Școala de la *Annales*, calul troian al sociologilor în cetatea istoricilor, a decis să republice articolul într-un număr din 1960 al revistei în jurul căreia se coaguleze noua istoriografie.[5] Critica de la începutul secolului era astfel reluată, la mai bine de jumătate de veac, în rubrica *Débats et combats*, care avea să găzduiască în același an un text al lui Witold Kula despre durata lungă în istoria economică și un altul de Roland Barthes despre istorie și literatură. O notă editorială preciza că textul lui Simiand,

binecunoscut tuturor istoricilor care și-au făcut ucenicia înainte de 1939, era repus în circulație mai cu seamă pentru cei tineri. Publicat în 1903 și încă de actualitate în 1960, articolul lui Simiand avea să mai renască o dată, în 1985, de data aceasta într-o traducere în limba engleză. Revista centrului Fernand Braudel întemeiat de Immanuel Wallerstein, intitulată *Review*, relua polemica dintre sociologie și istorie folosind același articol al lui Simiand.[6] Între timp, taberele se modificaseră, iar flacăra luptei împotriva istoriei evenimențiale, politice și biografice fusese predată de școala de la *Annales* sociologiei istorice anglo-saxone. Însă republicările succesive ale textului lui François Simiand și continuarea dialogului polemic, de pe aceleași poziții, vreme de mai bine de 80 de ani, arată că idolii istoricilor se dovedeau mai greu de dărâmat decât speraseră sociologii.

La un an după ce republica articolul lui Simiand, revista lui Immanuel Wallerstein găzduia un alt text scris de un sociolog, unul contemporan, care relua polemica cu istoricii dintr-o nouă perspectivă. De data aceasta idolul la care istoricii erau acuzați că s-ar închina fără discernământ era chiar zeul lor suprem: documentul. Studiul intitulat *The Romanian Tributary System* era semnat de Henri H. Stahl, cel mai citit și cel mai citat autor român în sociologia istorică anglo-saxonă, fiind o traducere a ultimului capitol din cartea publicată cu cinci ani mai devreme, la București.[7] În ultimul paragraf al textului, după ce propusese o reconstrucție atentă a sistemului tributal, autorul admitea că nu există nicio urmă documentară a acestuia, ceea ce nu-l împiedica însă să-i afirme existența istorică. Încă și mai grăitor, referințele istoriografice lipseau aproape cu desăvârșire.[8] În volumul românesc despre orânduirea tributală toate capitolele aveau un aparat critic, chiar dacă unul minimal, mai puțin cel dedicat cazului românesc, în care Stahl se dispensa, în mod demonstrativ, de orice referință. Mesajul era limpede: sociologia sa istorică era un demers intelectual complet autonom, care nu datora nimic istoriografiei române. Stahl se despărțea astfel, simbolic, de o istoriografie cu care încercase vreme îndelungată să intre în dialog. Atunci când discipolul și traducătorul său englez, Daniel Chirot, vorbea despre semi-ostracizarea lui Henri H. Stahl și de slaba receptare a operei sale în istoriografia română, el exprima izolarea intelectuală pe care o resimțea profesorul său.[9] Din păcate, amărăciunea lui Stahl avea să fie accentuată de soarta ultimei sale cărți, „o critică epistemologică a istoriografiei românești, făcută chiar din interiorul acesteia".[10]

Un dialog eșuat

Predată spre publicare în 1984, *Probleme confuze în istoria socială a României* avea să rămână în sertarele editurii vreme de opt ani. Când, în sfârșit, cartea a fost tipărită, după Revoluția din 1989, Stahl a adăugat manuscrisului inițial o prefață în care explica de ce demersul său pentru „o sistematică pledoarie pentru sociologizarea istoriei" se lovise de o dublă opoziție, a istoriografiei române și a autorităților regimului comunist.[11] *Probleme confuze* începea cu constatarea inapetenței istoricilor români pentru dialogul inter-disciplinar: din punct de vedere metodologic, istoricii se află într-o poziție nu de colaborare, ci de opoziție cu sociologii, gândul lor nefiind de a-și pune ordine în propria disciplină ci, mai curând, de a-și asigura monopolul cercetărilor sociale.[12]

Merită comparată această observație amară și dureroasă cu încercările anterioare ale lui Stahl de a menaja sensibilitățile istoricilor în speranța deschiderii unui dialog. Stahl începea *Satele devălmașe* prin a recunoaște că „problema vechii noastre organizări sociale și a evoluției ei a fost deseori tratată în istoriografia noastră" și-și justifica demersul cu observația îngăduitoare că „rezultatele obținute nu sunt, însă, pe deplin satisfăcătoare".[13] Scrisă cu dorința de a evita orice polemică, după cum Stahl însuși avea să mărturisească,[14] *Satele devălmașe* nu au avut însă receptarea pe care autorul și-ar fi dorit-o. Deși recenziile publicate în revistele de istorie au fost pozitive, chiar dacă ușor reținute[15], iar aprecierea cărții în istoriografie a fost în general elogioasă,[16] *Satele devălmașe* a fost percepută mai degrabă ca un experiment metodologic. Drept urmare, Stahl a decis să scrie o carte pandant, în care să se adreseze direct istoricilor, invitându-i la un dialog polemic interdisciplinar.[17]

Într-un articol teoretic publicat cam în aceeași vreme, Stahl vorbea despre evoluțiile îngemănate din știința contemporană, de „sociologizare a istoriei" și de „istorizare a sociologiei".[18] Considerând arbitrară împărțirea analizei sociale între o disciplină a trecutului, istoria, și una a prezentului, sociologia, Stahl considera că cele două aveau să se contopească într-o știință generală a legilor sociale.[19] În introducerea la *Controverse de istorie socială românească* Stahl arăta că, așa cum sociologii învățaseră metoda analitică a istoricilor, se cuvenea ca și istoricii „să țină seama" de tehnicile exegetice ale sociologilor. Astfel, într-o notă din primele pagini ale cărții, Stahl îi ironiza pe acei istorici care se arătau refractari față de metodele sociologice, mai cu seamă față de analiza cantitativă, preferând „a cântări și nu a număra documentele".[20] Replica lui Stahl, necruțătoare și acidă, era că doar cineva care nu a citit vreodată un tratat, oricât de elementar, de sociologie, își poate închipui că metoda statistică se mărginește să numere în loc să analizeze. *Controverse* nu era însă o carte de teorie sociologică, ci una de metodologie aplicată, scrisă pentru istorici, într-un limbaj familiar acestora. Evitând discuțiile teoretice și metodologice, *Controverse* era minuțios construită pe analiza documentelor și dovedea totodată o aprofundată cunoaștere a istoriografiei.[21] Era, fără îndoială, o carte iconoclastă, dar una perfect adaptată prin limbaj și metodă audienței căreia i se adresa.

În pofida tuturor acestor eforturi, *Controverse* a avut un impact redus asupra istoricilor români.[22] Nelăsându-se descurajat, Stahl publica peste doar trei ani o nouă carte de istorie în care insista asupra necesității de a face „un apel mai stăruitor la teoriile și ipotezele sociologice" pentru a suplini penuria de documente istorice privitoare la țările române medievale.[23] Noul volum, intitulat *Studii de sociologie istorică* era structurat, într-un mod didactic, în două secțiuni. Prima secțiune înfățișa limpede și succint teoriile sociologice, iar cea de-a doua, mult mai extinsă, discuta o serie de probleme

punctuale, în cea mai strictă tradiție istorică, precum cele privitoare la satele de pescari sau la ocoalele domnești. Stahl încerca astfel să demonstreze că istoricul, îmbogățit cu o cunoaștere sociologică, putea să ofere o interpretare mai completă și mai întemeiată a documentelor. Departe de a se substitui instrumentelor tradiționale ale istoricului, teoria sociologică le cizela și le rafina.[24] Nici noua carte nu a stârnit mai mult entuziasm printre istorici[25], dar Stahl a continuat să persevereze și, după încă alți zece ani, sociologul reînnoia încă o dată invitația, pe un ton defensiv care vădea o oarecare exasperare. După ce sublinia că sociologii „profesează cel mai deplin respect" față de munca istoricilor, Stahl revendica dreptul de a-și „exprima cu un punct de vedere critic" în probleme istorice, având grijă să prezinte ingerința în termenii unei colaborări și nu ai unei polemici.[26] Amărăciunea din ultima sa carte, în care-i acuza pe istorici că vor să impună un „monopol" asupra cercetărilor sociale venea, așadar, ca urmare a unei străduințe de decenii în care încercase să inițieze un dialog cu istoricii.

Stahl, pe care o îndelungată experiență academică, dar și de sociolog de teren, îl învățase să-și adapteze discursul diferitelor feluri de interlocutori, încercase toate strategiile retorice posibile pentru a deschide un dialog. Stahl stăpânea pe deplin limbajul profesional al istoricilor, citise mii de documente, era un bun paleograf și cunoștea istoriografia română ca puțini alții. În studiile sale experimentase diferite dozaje ale amestecului teoriei sociologice cu analiza istorică. Încă de la primele sale încercări istorice, Stahl căutase să definească o metodă socio-istorică și ceruse istoricilor să-i judece interpretarea după rezultatele la care ajunsese și nu după metodele folosite. De pildă, în studiile dedicate mitului eroului eponim, Stahl îi contrazicea pe istoricii care văzuseră în spițele de neam al satelor devălmașe o dovadă a înrudirii consătenilor, susținând, dimpotrivă, că „umblătoarea pe bătrâni" reflectă o fază târzie de disoluție a devălmășiei. [27] Prima reacție a istoricilor, printr-o notiță de câteva rânduri a lui Nicolae Bănescu pe care Stahl avea să o țină minte tot restul vieții, era de a ignora concluziile lui Stahl și de a observa doar felul în care se folosise de metoda sociologică pentru a demonta documentul istoric.[28]

Stahl a considerat complementare cele două seturi de metode, sociologice și istorice, și, propunând o metodă regresivă a arheologiei sociale care pleca de la anchetele sociologice contemporane, a căutat o cale de a integra în analiza sa interpretarea surselor primare.[29] Într-un articol publicat în *Enciclopedia României* din 1938 Stahl propunea o analiză sociologică regresivă pentru a îndrepta și a completa metoda istorică, ale cărei limitări erau date de natura documentelor, fragmentare și pline de formule de cancelarie.[30] Câțiva ani mai târziu, în manualul de sociologie elaborat împreună cu Șerban Voinea, metoda sociologică a analizei regresive căpăta deja un statut aproape egal cu metoda interpretării documentare, care rămânea însă prima cale de urmat pentru a cunoaște istoria socială românească.[31] Raportul dintre cele două metode avea să se schimbe odată cu *Contribuții la studiul satelor devălmașe*, a cărei introducere îl opunea istoricului care se închide în bibliotecă pe sociologul care cunoștea nemijlocit „realitatea socială a satelor devălmașe, *document* față de care orice hârtie scrisă pălește".[32] Firul roșu al întregii analize a lui Stahl era dat de reconstrucția teoretică sociologică, însă fiecare punct al argumentației era ilustrat, uneori abundent, cu ajutorul documentelor istorice. Pentru practica asolamentului bienal în Țara Românească din veacul al XVI-lea, Stahl cita nu mai puțin de 34 de hrisoave într-o notă care se întinde pe două pagini.[33] În pofida acestei abundențe documentare, raportul dintre cele două metode se schimbase definitiv. Metoda istorică a analizei documentare era acum subordonată celei sociologice. În absența unei grile de lectură sociologică, istoricii ajungeau la „fetișizarea" documentului și se complăceau într-o „iluzie juridică".[34] *Controverse* și *Studii* aveau să fie o provocare directă lansată de Stahl medievisticii românești, chiar pe terenul preferat al acesteia: exegeza istorică a documentelor. Alternând analiza cantitativă cu cea calitativă, Stahl reușea să găsească acele documente care păreau să-i confirme întru totul interpretările. Ce dovadă mai bună a tezei arbitrariului juridic domnesc, decât exemplul unui domn care judeca același caz de cinci ori, schimbându-și de fiecare dată hotărârea?[35] Ce dovadă mai bună a faptului că hrisoavele medievale nu reflectau realitatea socială decât analiza minuțioasă a 14 documente privitoare la un singur sat, emise într-un răstimp de doar jumătate de veac, și reliefarea contradicțiilor dintre ele?[36] Provocarea lui Stahl a rămas, însă, fără răspuns,[37] iar în anii 1980' sociologul a interpretat reticența istoricilor de a intra în dialog cu el drept o tentativă a istoriografiei române de a-l înconjura de tăcere și de a-l marginaliza.

Cauzele eșecului dialogului la care Stahl i-a invitat în mod repetat pe istorici sunt multiple, mergând de la felul în care câmpul cunoașterii a fost structurat în spațiul academic românesc și de la poziția centrală pe care istoria a ocupat-o pentru o vreme, până la teama de a participa la o polemică pe o temă delicată, a cărei interpretare oficială fusese stabilită de regimul comunist.[38] Studiul de față nu va explora aceste cauze, care nu au o legătură directă cu Stahl, ci mai degrabă cu unele caracteristici structurale ale istoriografiei române; o dovadă în acest sens fiind și receptarea, tardivă și limitată, a discipolului lui Stahl, Daniel Chirot.[39] Scopul investigației mele va fi unul mult mai limitat, de a analiza felul în care Henri H. Stahl s-a raportat la istoricii români pentru a înțelege sentimentul marginalizării istoriografice care a ajuns să-l domine. În subsidiar, alte două puncte importante vor fi atinse, fără însă a fi dezvoltate în acest studiu: (1) influența pe care încercările repetate și eșuate de a iniția un dialog cu istoricii români a avut-o asupra sociologiei istorice a lui Stahl; (2) inadvertențele dintre vignetele istoriografice pe care sociologul le-a schițat în amintiri și interviuri și imaginea, mai dinamică și mai fluidă, care rezultă din analiza referințelor științifice din cărțile sale. În monografia dedicată lui Stahl, Ștefan Guga are meritul de a-l scoate pe sociologul român de sub umbrela școlii gustiene, de care a fost mai legat biografic decât intelectual, printr-o argumentație convingătoare, care-i reamplasează ideile în universul intelectual marxist căruia

i-au aparținut.[40] Însă Guga lasă neexplicată insistența lui Stahl de a se adresa istoricilor români, într-un limbaj familiar acestora, și, implicit, subestimează importanța pe care acest dialog eșuat a avut-o asupra gândirii sociologului. În *Amintirile* sale, dar mai ales în discuțiile cu Zoltán Rostás, Stahl a schițat câteva portrete memorabile ale istoricilor români.[41] Odată ce comparăm însă aceste descrieri, dominate de memoria afectivă, cu imaginile rezultate din felul în care Stahl i-a citit și i-a citat pe aceeași autori, apar unele diferențe substanțiale. Petre P. Panaitescu, înfățișat în cele mai întunecate culori în interviuri, capătă o imagine mult mai nuanțată odată ce este judecat după referințele și notele lui Stahl. Invers, Constantin C. Giurescu, cu un portret mai degrabă favorabil în amintirile lui Stahl, devine în referințele științifice arhetipul istoricului harnic, dar complet opac. Singurul istoric ale cărui două imagini, afectivă și epistemică, se suprapun aproape întru totul este Iorga, de care era Stahl era legat deopotrivă biografic și intelectual.[42] În interviurile cu Zoltán Rostás, Stahl afirmă despre Iorga că „intră într-o categorie specială, fără om care să-i semene," verdict întru totul confirmat de analiza referințelor din lucrările sale științifice. Stahl a recurs arareori la argumentul autorității, iar Iorga a fost singurul istoric care s-a bucurat de un asemenea privilegiu.[43] Chiar și atunci când îl contrazicea pe Iorga, Stahl o făcea cu o deferență și cu o atenție pentru nuanțe pe care nu i-a arătat-o niciunui alt istoric.[44] În polemica pe marginea tezei eroului eponim teza lui Iorga era reconstituită cu ajutorul a nu mai puțin de cinci citate in extenso, extrase din lucrări diferite, și însumând mai bine de o pagină.[45] Iorga este printre puținii istorici căruia Stahl îi recunoaște „simțul istoric", concept pe care-l ridiculizează atunci când îl întâlnește invocat de alții.[46]

Taxonomia istoriografiei românești

Lăsându-l deoparte pe Iorga, Stahl împărțea restul literaturii istorice române, în mod implicit, în patru categorii: (1) istoriografia valoroasă, dar perimată; (2) istoriografia temeinică, dar limitată și, nu o dată, stupidă; (3) istoriografia pseudo-sociologizantă și periculoasă; (4) istoriografia utilă și trans-disciplinară. Această taxonomie este întemeiată pe lectura cărților de sociologie istorică scrise de Stahl, însă se regăsește parțial în unele categorii formulate explicit, sub alte denumiri însă, chiar de sociolog. În viziunea lui Henri H. Stahl, fiecare dintre cele patru categorii istoriografice are trăsăturile sale caracteristice și reprezentanții săi tipici.

Prima categorie, cea a istoriografiei valoroase, dar perimate, cuprinde acele lucrări a căror importanță fusese incontestabilă în momentul publicării, dar care deveniseră între timp irelevante științific. În această categorie sunt incluse studiile lui Hasdeu și Onciul, pe care, altminteri, Stahl îi aprecia foarte mult. Pe Onciul, îl considera drept unul din cei mai riguroși analiști de documente, creator de școală, apreciindu-i spiritul critic și puterea analitică.[47] La Hasdeu, admira talentul literar și pasiunea sa etnografică, folosindu-i adeseori chestionarul.[48] Însă opera celor doi mari istorici, oricât de importantă ar fi fost la vremea ei, devenise între timp perimată, iar Stahl nu-i citează decât arareori, de obicei atunci când este interesat de istoria ideilor, precum în analiza diferitelor periodizări istorice sau în discuția despre feluritele teorii istoriografice cu privire la cnezi.[49] Relevantă pentru a ilustra o anumită etapă a gândirii istoriografice, opera acestor istorici putea fi vizitată nostalgic, fără însă a mai putea contribui cu adevărat la progresul cunoașterii.

O sală aparte în muzeul gândirii istoriografice îi grupează pe predecesorii „istoriei sociologizante", pentru care milita chiar Stahl.[50] Cel dintâi după Iorga[51] ar fi fost Xenopol, considerat deopotrivă istoric și sociolog, precum și unul dintre marii filozofi ai istoriei.[52] Încercarea lui Xenopol de a găsi un fir călăuzitor în istorie, care să depășească simpla înșiruire evenimențială, îl face pe Stahl să-l compare pe istoricul român cu Fernand Braudel; concepția xenopoliană a seriilor istorice anticipând astfel durata lungă braudeliană.[53] În aceeași subcategorie a precursorilor, plasați însă pe paliere inferioare, se găsesc Ioan Ursu, a cărui concepție socio-istorică promițătoare a fost întreruptă brutal de moartea sa prematură, Petre Constantinescu-Iași, ale cărui resursele intelectuale sunt considerate mai degrabă modeste, Barbu Câmpina, ale cărui contribuții sunt etichetate, neutru, drept judicioase,[54] și, mai ales Miron Constantinescu, a cărui sociologie istorică a fost deschizătoare de drumuri.[55] Toți acești istorici, fie exponenți ai unor perioade istoriografice apuse, fie precursori ai noii epoci a cunoașterii socio-istorice, au marele merit de a fi căutat să înțeleagă societățile din trecut.[56] Nu același lucru se poate spune despre istoricii din categoria următoare, care deși și-au dedicat întreaga viață pentru a studia trecutul, nu au reușit să înțeleagă nimic din el, fiind lipsiți, deopotrivă, de orizont și de metodă.

În *Amintirile* sale, Stahl rememorează o susținere de doctorat la Universitatea din București din perioada interbelică, pe parcursul căreia Iorga i-ar fi reproșat candidatului că teza sa nu este o carte, ci un dosar.[57] Pentru Stahl, documentarea istoricului, oricât de temeinică ar fi fost, își pierde orice valoare în absența unei construcții argumentative și a unui fir interpretativ. De obicei, istoricii de acest fel sunt citați la grămadă și fără comentarii, într-o enumerare bibliografică seacă, precedată de o formulă precum „în ultimii ani, problema a fost studiată în următoarele lucrări",[58] al cărei rol este de a demonstra că Stahl citise respectivele studii, fără însă a găsi mai nimic folositor în ele. Întrucât în acest fel de istoriografie interpretările istorice fie lipsesc cu desăvârșire, fie sunt teziste și superficiale, Stahl nu le dezbate în mod serios. Atunci când totuși le discută, motivul pare a fi mai degrabă unul pedagogic, urmărind să ilustreze greșelile metodologice cele mai frecvente.[59] Deși Stahl recunoaște și apreciază temeinicia documentară a multor astfel de studii, consideră că absența orizontului și a metodei le face aproape inutilizabile. Prototipul acestui tip istoriografic par a fi C. Giurescu și fiul său, Constantin C. Giurescu, pe care altminteri Stahl îi lăuda pentru seriozitatea studiilor lor.[60] De fiecare dată însă când Stahl căuta să ilustreze anumite vicii metodologice istoriografice, precum anacronismul sau analogiile simpliste, primul exemplu care-i vine în minte provenea, mai mereu din

lucrările celor doi Giurescu.[61] Calitățile de documentarist și, totodată, limitele interpretative ale lui C. C. Giurescu reies cel mai limpede din cartea sa despre istoria pescuitului, pe care Stahl o considera temeinică, dar a cărei structură pseudo-marxistă o ridiculiza, observând ironic că „problemele de ihtiologie nu au nicio legătură cu dezvoltarea orânduirilor sociale".[62] La fel de acid este Stahl și cu acei istorici eruditi care dezbăteau aprins teme minore, precum prezența sau absența măgarului sălbatic în țările române medievale sau semnificația unei formule de datare a hrisoavelor.[63]

Dacă irelevanța tematică este ridicolă, tratarea superficială a unor teme majore devine în schimb periculoasă. Este cazul lui Radu Rosetti a cărui carte despre originea răzeșilor Stahl o considera „o fantezistă elaborare de teorii, șubredă și ilogică", al cărei singur temei era o idee ineptă, foarte ușor de demontat de orice sociolog.[64] Cu toate acestea, spre uimirea lui Stahl, o astfel de „teorie ilogică și confuză" a fost adoptată de mulți istorici, inclusiv de un spirit critic, precum Ioan Bogdan.[65] Un alt exemplu este analiza tezei Valeriei Costăchel privind imunitatea feudală, pe care Stahl o demontează în câteva pagini, afirmând că este formulată intransigent în termeni absoluți, fiind construită pe silogisme abstracte, precum sofismele prin petiție de principii, pe comparații ilegitime științific și pe o suprainterpretare a formularelor de cancelarie.[66] Disecarea sistematică a interpretării Valeriei Costăchel, spre deosebire de condamnarea rapidă a tezelor lui Rosetti, marchează deja trecerea spre cea de-a treia categorie istoriografică, care-i cuprindea pe istoricii pseudo-sociologizați și pseudo-marxiști contemporani.

Henri H. Stahl observa că cei mai mulți istorici încorporau în analiza lor concepte sociologice, precum sat, proprietate, familie sau stat, însă o făceau implicit, adoptându-le ca un set de „prejudecăți oarbe", în loc să „le mânuiască critic și conștient".[67] Dintr-o astfel de premisă implicită, a comunității sătești imaginată drept o familie lărgită, s-a născut interpretarea eronată a eroului eponim fondator de sat, care a marcat începuturile disputelor lui Henri H. Stahl cu istoricii români.[68] Cu mult mai periculoși însă decât istoricii care ignorau dimensiunea inerent sociologică a analizei istorice erau aceia care mimau adoptarea unei noi perspective, sociologizante. Marxiștii de circumstanță, pe care Stahl îi denunță dur în ultima sa carte, dar și în interviurile cu Zoltán Rostás, sunt Andrei Oțetea și Petre P. Panaitescu. Virulența lui Henri H. Stahl față de istoricii pseudo-sociologizanți se explică prin impactul lor negativ asupra istoriografiei contemporane. Mimând schimbarea de epistemă, cei doi istorici blocau o reinterpretare autentic marxistă a istoriei românilor. Pe Oțetea, Stahl îl consideră lipsit deopotrivă de originalitate, studiile sale privind al doilea servaj fiind simple imitații ale unor analize istorice marxiste germane, și de consecvență, el renunțând la propria sa teză în tratatul de istorie pe care l-a coordonat.[69] Un alt istoric de școală veche deghizat într-unul de școală nouă, cu o influență malignă asupra istoriografiei românești, ar fi fost Petre P. Panaitescu.[70] Pasajele anti-Panaitescu din interviurile lui Stahl sunt foarte numeroase și acoperă o paletă foarte largă, mergând de la acuzații de confuzie interpretativă și superficialitate analitică până la cele, mult mai grave, de oportunism politic și impostură academică.[71] Aceste portrete întunecate, creionate în *Probleme confuze* și în interviuri, devin însă mai nuanțate odată ce sunt plasate într-o perspectivă diacronică. De-a lungul anilor, în referințele din cărțile sale, Stahl se dovedise cu mult mai puțin critic la adresa lui Panaitescu, care fusese, de altfel, și unul dintre membrii comisiei sale doctorale.[72] În *Satele devălmașe*, Panaitescu era citat favorabil, un întreg capitol al cărții fiind conceput ca o completare a unui studiu de-al său.[73] Ruptura față de Panaitescu apare după ce publicarea *Obștii țărănești*, în 1964, în care *Satele devălmașe* erau citate ca o contribuție sociologică valoroasă, negându-i-se însă relevanța istorică.[74] De pildă, atunci când discută natura agriculturii românești medievale, trienală sau itinerantă, Panaitescu ajunge la o concluzie diametral opusă celei susținute de Stahl. Mai mult, deși ignoră fățiș teza istorică a lui Stahl, Panaitescu se folosește în sprijinul propriei argumentații de informațiile pe care Stahl le culesese de pe teren.[75] În *Controverse*, atitudinea lui Stahl față de Panaitescu deja începe să se schimbe, iar interpretarea sa dată feudalismului românesc este etichetată „stearpă" și imitativă, însă i se recunoaște meritul de a fi fost cel dintâi care a abordat problema, „într-o vreme când acest punct de vedere mai constituia o îndrăzneață și fecundă originalitate".[76] Adversitatea pe care Stahl avea să i-o arate în anii următori lui Panaitescu, intensă și personală, a continuat să crească atingând apogeul în anii 1980, fiind hrănită din frustrarea firească resimțită de un autor care își vedea opera ignorată.[77]

Cea de-a patra și ultima categorie istoriografică în viziunea lui Stahl cuprinde acele lucrări pe care le folosește cel mai des, edițiile de documente, precum și un număr restrâns de istorici a căror metodă era una trans-disciplinară. Editor de documente el însuși – a publicat în tinerețe, în 1929, împreună cu Constantinescu-Mircești o carte de *Documente vrâncene* care s-a bucurat de o prefață, călduță și nu mai lungă de o pagină, scrisă de N. Iorga[78] – Stahl aprecia expertiza și efortul istoricilor de a transcrie, de a traduce și de a edita izvoarele. Însă atunci când istoricii se lăsau influențați de propriile interpretări în editarea documentelor, Stahl îi sancționa imediat, cum a făcut, de pildă, cu Mihai Costăchescu sau cu editorii *Documentelor privind istoria României*.[79] Lista istoricilor apreciați de Stahl era destul de scurtă, iar cel dintâi dintre ei pare să fi fost Ion Donat, ale căror studii de geografie istorică Stahl le considera de „o deosebită valoare, atât ca metodă folosită, cât și în privința rezultatelor obținute".[80] De altfel, Stahl și Donat aveau să și scrie împreună un articol despre importanța etnografiei în analiza problemelor de istorie socială.[81] Folosindu-se de toponimie, de cartografie și de etnografie în analizele sale, Donat era un istoric atipic, iar Stahl nu ezită să-i includă studiile mai degrabă în rândul monografiilor sociale, decât printre lucrările clasice de istorie.[82] La intersecția dintre mai multe discipline se plasează și Ion Conea, pe care Stahl l-a cunoscut în rândul monografiștilor gustieni și pe care-l consideră mai degrabă geograf decât istoric.[83] Nu este greu de observat că Stahl aprecia tocmai acele contribuții istorice plasate la intersecția cu alte discipline, față

de care istoricii români arătau de obicei prea puțin interes.[84] O subcategorie aparte o constituie istoricii ale căror contribuții Stahl consideră că ar fi fost pe nedrept uitate de colegii lor de breaslă, precum George Popovici, Aurel Sava, Nico Cotlarciuc sau Sevastian Radovici.[85] Lui Henri H. Stahl îi făcea evidentă plăcere să citeze astfel de nume ignorate, nu atât pentru a-și demonstra erudiția, cât mai cu seamă pentru a arăta cât de strâmb construit era canonul istoriografic românesc.

Concluzii

În interviurile de la sfârșitul vieții cu Zoltán Rostás și în ultima sa carte, *Probleme confuze*, amărăciunea lui Stahl față de istoriografia română devenise atât de adâncă, încât a ajuns să se răsfrângă, într-o oarecare măsură, și asupra părintelui său intelectual, Iorga. Respectul față de cel a cărui figură a dominat casa în care a crescut, nu se diminuase între timp, dar Stahl devenise mult mai înclinat să critice acele trăsături ale istoricului, precum lipsa de metodă și o libertate terminologică, care deveniseră vicii structurale ale istoriografiei.[86] Care era însă, până la urmă, cauza nemulțumirii profunde a lui Stahl față istoriografia românească? Trebuie spus că Henri H. Stahl a fost mai integrat în mediul istoriografic românesc decât amintirile și interviurile sale ar lăsa să se înțeleagă. Încă din 1969 Stahl era invitat să participe la primul colocviu româno-francez de istorie, cu o comunicare despre satele devălmașe, într-un grup select de istorici, alături de Andrei Oțetea, Mihai Berza, Ion Nestor și Ștefan Pascu, de partea română, și de Alphonse Dupront, Georges Duby, Pierre Chaunu și François Furet, de partea franceză.[87] Chiar și alăturarea semnăturii lui Henri H. Stahl printre cele ale grupului restrâns de istorici români „liberi", care pe 25 decembrie 1989 enunța un program de restaurare a post-totalitară a disciplinei, dovedește recunoașterea de care sociologul s-a bucurat, cel puțin din partea unor istorici.[88] După cum am văzut, cărțile sale de sociologie istorică au fost recenzate în revistele de istorie, nici foarte favorabil, dar nici foarte critic. Reacțiile istoricilor la interpretările pe care le propusese Stahl fuseseră destul de diverse, însă în general „călduțe". Or tocmai această receptare l-a iritat pe Henri H. Stahl, care vedea cum ideile sale inovatoare erau neutralizate, fiind incluse la categoria „o altă interpretare". Istoricii ignorau tocmai natura revoluționară a sociologiei sale istorice, pentru că Stahl nu propunea doar un set nou de interpretări, ci un cu totul alt mod de a scrie istoria. Trebuia fie să i se dea dreptate, recunoscându-se atunci că o bună parte, dacă nu chiar toată, istoriografia românească fusese construită pe baze greșite; fie să i se arate că greșește. Or istoricii români nu făceau nici una, nici alta. În plus, cel care s-a dorit a fi „pescar de oameni" și „dascălul a cât mai multora",[89] nu număra niciun istoric în impresionanta galerie a discipolilor săi, care cuprindea nu doar sociologi, ci și politologi sau critici literari.[90] Nimeni nu avea, așadar, să ducă mai departe ideile sale și, mai ales, metoda sa de arheologie socială.

Revenind la paralela franco-română de la începutul articolului, contrastul dintre impactul ideilor sociologilor Simiand și Stahl asupra istoriografiilor franceză și română nu putea fi mai mare. În Franța, critica metodologică a lui Simiand a primit un răspuns acid de la istoricii contemporani, dar a rodit în generațiile următoare, pregătind climatul intelectual al revistei *Annales* și declanșarea unei revoluții istoriografice. Spre deosebire de Simiand, Stahl nu a scris doar un articol teoretic, ci numeroase cărți de sociologie istorică, în care a însoțit critica metodologică de meticuloase și complicate analize documentare. Istoricii români nici nu l-au combătut virulent pe Stahl, așa cum făcuse Charles Seignobos cu Simiand, dar nici nu s-au arătat prea entuziaști de ideile sale, părând să nu înțeleagă natura lor revoluționară. Revoluția istoriografiei românești, pe care Stahl dorea să o declanșeze, nu avea să aibă loc.

Note:

1. Donald G. MacRae, „Some Sociological Prospects", *Transactions of the Third World Congress of Sociology* 7 (1957), 302.
2. Immanuel Wallerstein, „A world-system perspective on the social sciences," *The British Journal of Sociology* 27, nr. 3 (1976): 343-352. Pentru structurarea câmpului cunoașterii în România interbelică vezi Călin Cotoi, *Primordialism cultural și geopolitică românească interbelică* (București: Mica Valahie, 2011).
3. Peter Burke, *History and Social Theory* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005).
4. François Simiand, „Méthode historique et science sociale", *Revue de synthèse historique* 6 (1903): 1-157.
5. François Simiand, „Méthode historique et Science sociale", *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 15, nr. 1 (1960): 83-119.
6. François Simiand, „Historical method and social science", *Review (Fernand Braudel Center)* 9, nr. 2 (1985): 163-213.
7. Henri H. Stahl, „The Romanian tributary system", *Review (Fernand Braudel Center)* 9, nr. 4 (1986): 619-647 și Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980).
8. Singurii istorici amintiți explicit sunt N. Bălcescu, C. Giurescu, C. C. Giurescu și N. Iorga (citat de două ori și singurul invocat pozitiv, cu teza simbiozei româno-cumane).
9. Prefața lui Daniel Chirot la Henri H. Stahl, *Traditional Romanian Village Communities* (Cambridge University Press, 1980), XI.
10. Ștefan Guga, *Sociologia istorică a lui Henri H. Stahl* (Cluj-Napoca: Tact, 2015), 337.
11. Henri H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României* (București: Editura Academiei Române, 1992), p. 13.
12. Stahl, *Probleme confuze,* 26.
13. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, ed. Paul H. Stahl, vol. 1 (București: Ed. Cartea Românească, 1998), 3.

14. „În acele lucrări am lăsat deoparte, pentru a evita polemici supărătoare, tot ceea ce era critică a unor concepții, metode și concluzii," Stahl, *Controverse de istorie socială românească* (București: Ed. Științifică, 1969), 6.
15. Recenzia extinsă publicată de Vladimir Hanga după apariția primelor două volume, de 15 pagini pe două coloane, este în general pozitivă, dar reproșează autorului materialul sociologic prea bogat și nu întotdeauna relevant pentru analiza istorică și abordarea uneori prea sociologică, în *Studii. Revistă de Istorie* 14.3 (1966): 752-766. Mult mai lipsită de orizont avea să fie recenzia publicată în aceeași revistă după apariția celui de-al treilea volum din *Contribuții*, semnată de L. P. Marcu, care eticheta lucrarea drept un „punct de plecare", ceea ce nu putea decât să-l irite pe Stahl, vezi *Studii. Revistă de Istorie* 19, nr. 1 (1966): 168-174.
16. Unii istorici au adoptat destul de repede o parte din tezele lui Stahl – vezi de pildă Valentin Georgescu, *Preempțiunea în istoria dreptului românesc* (București: Editura Academiei, 1965 sau Maria Comșa, „Considerații cu privire la obștea sătească locală de pe teritoriul României în secolele III-V, " *Muzeul Național* 3 (1976): 215-220 – în vreme ce alții, precum Andrei Pippidi, o recomandau călduros – vezi recenzia la Radu Florescu, „The Fanariote Regime", *Revue des Études Sud-Est Européennes* 8, nr. 1 (1970), 152, 150-154. Într-un bilanț al medievisticii românești publicat în 1973, despre lucrarea lui Stahl se spunea că „face autoritate în materie," și că „îndeamnă la fertile meditații," în Șt. Ștefănescu, *Realizări și perspective în domeniul medievisticii românești*, „Studii și Materiale de Istorie Medie" 6 (1973), 10.
17. Raportul dintre cele două cărți este explicat de Stahl în *Controverse,* 6.
18. Henri H. Stahl, „Sociologie concretă și istorie", *Revista de filozofie* 15, nr. 4 (1968): 379-393.
19. Asemănarea dintre concepția lui Stahl și cea pe care o va elabora, peste câteva decenii, Immanuel Wallerstein este remarcabilă, vezi I. Wallerstein, „Anthropology, sociology, and other dubious disciplines", *Current Anthropology* 44, nr. 4 (2003): 453-465.
20. Preferința pentru metoda selectivă fusese exprimată în introducerea la volumul *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, scris de Petru P. Panaitescu, Valeria Costăchel și Anton Cazacu, vezi Stahl, *Controverse*, 12 (nota 5).
21. Grăitoare în acest sens este și recenzia unei cărți de demografie istorică scrisă de doi autori francezi pe care Stahl a publicat-o în 1964, în *Studii. Revistă de Istorie.* Încheierea recenziei era o critică adusă studiilor de demografie istorică românească, pe care Stahl dovedea a le cunoaște amănunțit.
22. Istoricul Radu Constantinescu începea recenzia la *Controverse* vorbind despre „originalitatea cărții" și despre faptul că Stahl „a dezertat dintre sociologi pentru a îngroșa rândurile istoricilor", vezi *Revue Roumaine d'Histoire* 9, nr. 3 (1970): 548-549. Întreaga recenzie dovedește nu doar un patos polemic, ci și o lectură superficială a cărții lui Stahl.
23. H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică* (București: Editura Științifică, 1972), 5.
24. „Teoria nu explică încă nimic – ci arată numai unde trebuie căutată explicarea", în Stahl, *Studii de sociologie* istorică, 6.
25. Vezi recenzia acră a lui Ștefan Olteanu care-i atrăgea atenția lui Stahl că „studii efectuate în ultima vreme au demonstrat că nivelul de dezvoltare social-economică a popoarelor nomade în momentul contactului cu populația locală de pe teritoriul României era mult inferior celui al băștinașilor" sau că unele teze ale lui Stahl „nu corespund realității" în *Studii. Revista de istorie* 26 (1973), 391-393.
26. Stahl, *Teorii și ipoteze*, 9.
27. Stahl, „Ipoteza sociologică greșită a eroului eponim fondator de sate", *Sociologie Românească* 5 (1943): 23-43. Textul a fost apoi reluat și extins în *Contribuții,* vol. I, 46-62.
28. N. Bănescu, „Notiță despre un articol al lui H. H. Stahl", *Revista istorică* 30 (1944): 176. Cele șapte rânduri scrise de Bănescu în 1944 aveau să fie citate ironic de Stahl nu doar în *Contribuți*i (vol. I, 310, nota 34), ci și în amintirile sale, considerându-le expresia disprețului istoricului față de știința sociologică și „o dovadă ce i se poate întâmpla celui care are temeritatea de a nu fi de acord cu știința oficială", în Stahl, *Amintiri*, 73.
29. Botezată de Stahl drept o „arheologie socială sui generis" încă din 1929, metoda va primi apoi numele de „istorie de-a-ndăratelea" sau „istorie regresivă" , în Stahl, *Contribuții,* vol. I, 79; Stahl, *Controverse*, 6; Stahl, *Probleme confuze*, 81.
30. H. H. Stahl, *Organizarea socială a țărănimii*, în *Enciclopedia României*, vol. 1. Statul (București: Imprimeria Națională, 1938), 559-570.
31. H. H. Stahl și Ș. Voinea, *Introducere în sociologie* (București: Editura PSD, 1947).
32. Stahl, *Contribuții,* vol. 1, 6.
33. Ibid, 343-345 (nota 62).
34. Stahl, *Controverse,* 7-17.
35. Hrisovul lui Lal emis de Alexandru al II-lea Mircea, în Stahl, *Controverse,* 22-23.
36. Satul Radovan între 1568 și 1609, în Stahl, *Controverse*, 31-38.
37. Printre puținele receptări pozitive ale cărții lui Stahl în rândul istoricilor se numără Florin Constantiniu, „Fărâmițarea feudală: opinii pentru o discuție", *Studii și Materiale de Istorie Medie* 6 (1973): 297-308. Peste alți câțiva ani, tot Florin Constantiniu îl definea pe Stahl drept un „sociolog care cunoaște perfect izvoarele medievale, iconoclast față de multe din adevărurile cu drept de cetate în istoriografia noastră, adeptul unor vederi a căror noutate surprinde până la șoc", în „Iobăgia în istoriografia românească", *Studii și Materiale de Istorie Medie* 10 (1980): 108. A se vedea și imaginea lui Stahl „un savant, în înțelesul cel mai nobil al cuvântului," din amintirile lui Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu* (București: Editura Enciclopedică, 2007), 342-345.
38. Stahl, în prefața ultimei sale cărți, vorbește de închistarea istoriografiei române sub presiunea unor linii oficiale contradictorii, vezi *Probleme confuze,* p. 9-11.
39. Vezi postfața lui Victor Rizescu la ediția românească *Schimbarea socială într-o societate periferică* (București: Corint, 2002), 287-308.
40. Ștefan Guga, *Sociologia istorică.*
41. Henri H. Stahl, Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice (București: Editura Minerva, 1981) și Zoltán Rostás,

Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (București: Editura Paideia, 2000).

42. Elocventă este amintirea lui Henri H. Stahl a uneia dintre primele sale conferințe, în 1929, când o replică a lui Iorga, aflat în public – „ia uite-te la el, parică e leit tat'su: același glas, aceleași gesturi!" – îl emoționează și-l tulbură, vezi Stahl, *Amintiri*, 180.
43. Vezi, de pildă, referința la Iorga în problema autonomiei locale a regiunii câmpulungene moldovenești, care ar fi precedat întemeierea statului, în Stahl, *Contribuții*, vol. I, 167 sau la rolul cumanilor în structurarea relațiilor sociale, în Stahl, *Studii de sociologie istorică,* 43, 59.
44. A se vedea, de pildă, critica foarte reținută și atentă a erorilor de traducere a terminologiei țărănești din documentele de vechi drept românesc publicate în franceză de Iorga, în Stahl, *Controverse,* 56-57.
45. Stahl, *Contribuții*, vol. I, 51-52. Chiar și atunci când discută un subiect despre care Iorga nu a scris în mod special, Stahl îi reconstituie cu atenție opinia, folosindu-se de diverse pasaje din opera pe care o cunoștea atât de bine, vezi exemplul problemei cnezilor, în Stahl, *Controverse*, 196-199.
46. Stahl, *Probleme confuze,* 14.
47. Rostás, *Monografi*a, 54. Pentru aprecierea spiritului critic în demitologizarea tradiției descălecatului muntenesc, vezi *Contribuții*, vol. I, 61.
48. În aprecierea scriiturii lui Hasdeu și a importanței talentului literar în comunicarea științifică, Stahl cita o conferință a lui Iorga, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, vol. I (București: Editura Științifică, 1974), 341.
49. Stahl, *Probleme confuze*, 109-111; Stahl, *Controverse*, 192-196.
50. Pentru diferența dintre „istoricul strict" și „istoricul sociologizant", vezi Stahl, *Studii de sociologie istorică,* 194.
51. Pentru aprecierea deschiderii lui Iorga față de abordările sociologice, a se vedea mai ales articolul publicat postum, sub îngrijirea lui Paul H. Stahl, care urmărește apropierea graduală a perspectivei istorice a lui Iorga de cea sociologică a lui Gusti, în Stahl, „Istoria si sociologia: Nicolae Iorga si Dimitrie Gusti", *Sociétés européennes* 15 (2000).
52. Stahl, *Probleme confuze*, 106.
53. Stahl, *Teoria și practica,* vol. II, 143.
54. Stahl, *Probleme confuze*, 111-113; Stahl, *Contribuții*, vol. III, p. 425 și 440 (unde Stahl corectează unele imprecizii terminologice ale lui Câmpina). Teoria lui Câmpina asupra prefeudalismului este însă considerată „remarcabilă" de Stahl în *Teorii și ipoteze*, 23.
55. Stahl, *Teorii și ipoteze*, 25-31. Pentru relația dintre Miron Constantinescu și H. H. Stahl și paternitatea asupra concepției orânduirii tributare, vezi Guga, *Sociologia istorică*, 293-298.
56. Stahl apreciază că doar datorită înțelegerii sale sociale, Xenopol a putut să înțeleagă eroare argumentativă a lui Rosetti din teoria eroului eponim, vezi *Contribuții,* vol. I, 55.
57. Stahl, *Amintiri*, 205.
58. Vezi de pildă Stahl, *Contribuții,* vol. I, 306 (nota 3). Aceeași tendință de înșiruire exhaustivă a istoriografiei unei probleme și în Stahl, *Studii de sociologie istorică,* 56-57.
59. Stahl vorbește la un moment dat chiar de „prejudecățile școlărești" ale istoricilor români, în *Controverse*, 123.
60. Stahl vorbește despre formarea lui C. Giurescu la școala Onciul (Rostás, *Monografi*a, 54) și despre meritoasele sau temeinicele lucrări ale lui C. C. Giurescu (Stahl, *Probleme confuze*, 66). Deși apreciază interesul lui C. Giurescu pentru subiectele de istorie socială, precum și seriozitatea documentării, Stahl îi respinge concluziile, pe care le consideră viciate metodologic pentru că, în fond, istoricul era mai interesant de documente decât de fenomenul social pe care-l descria („când, cum și de ce – sunt probleme care nu tulbură pe cei ce practică o strictă exegeză de nuanță juridică a documentelor scrise"), în Stahl, *Contribuții,* vol. III, 285 și 424.
61. Vezi discuția despre proiectarea spre trecut a unor opinii și a unor situații concrete târzii, în Stahl, *Probleme confuze,* 78-81.
62. Stahl, *Probleme confuze*, 159.
63. Pentru existența colunului (măgarul sălbatic), C.C. Giurescu purtase o aprinsă dezbatere, desfășurată în paginile „Neamului Românesc" și ale „Faclei", vezi C.C. Giurescu, *Amintiri* (București: Editura All, 2000), 420-421 și comentariile din Stahl, *Probleme confuze*, 67. Stahl îi reproșa lui Ion Peretz că acorda unei minore probleme de diplomatică muntenească un întreg trimestru universitar, în *Controverse*, 46.
64. Stahl, *Contribuții*, vol. I, 53-54 și 308. Vezi și discuția despre problema cnezială, în care Stahl spune că Ioan Bogdan a pus teoria înaintea documentelor, în vreme ce C. Giurescu ar fi căzut în capcana iluziei juridice a terminologiei românești. Ambele sunt calificate de Stahl drept erori de metodă, în Stahl, *Controverse*, 259-261.
65. Stahl, *Controverse,* 201-202.
66. Stahl, *Controverse,* 119-123.
67. Stahl, *Contribuții*, vol. I, 45.
68. Stahl, „Ipoteza sociologică greșită," 23-43 și *Contribuții*, vol. 1, 46-62.
69. Stahl sugerează că adeziunea lui Oțetea la analiza istorică marxistă nu ar fi fost decât una conjuncturală, tratatul din 1960 pe care l-a coordonat fiind considerat „un cert pas înapoi față de lucrările de după instaurarea la noi a școlii marxiste", *Probleme confuze*, 119-120 și 165-166. Stahl citase însă favorabil studiile lui Oțetea în *Contribuții,* vol. III, 442 (nota 32).
70. Publicarea volumului *Interpretări românești* de Panaitescu, în 1947, ajunge să fie caracterizată de Stahl drept o încercare oportunistă de istoricului de „veche formație" de a dovedi că s-a convertit la o „concepție materialist-istorică sui generis"; Stahl, *Probleme confuze*, 116. Cu toate acestea, *Interpretările* lui Panaitescu fuseseră citate favorabil în *Contribuții,* vol. I, 222 (nota 11), iar expertiza lui în filologie slavonă fusese invocată de Stahl în *Studii de sociologie* istorică, 76-76 (nota 9).
71. Rostás, *Monografi*a, 79.

72. Stahl, *Amintiri*, 399.
73. Este vorba despre studiul lui Panaitescu asupra dreptului de strămutare al țăranilor, completat și dezvoltat de Stahl în *Contribuții*, vol. III, 289-290.
74. P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală* (București: Editura Academiei, 1964), 8.
75. Panaitescu, *Obștea*, 91-92 și Stahl, *Contribuții*, vol. II, 414.
76. Stahl, *Controverse*, 76-78.
77. Deja Stahl devenise mult mai critic cu *Interpretările* lui Panaitescu încă din *Studii de sociologie istorică*, 192-193.
78. Stahl, *Controverse*, 119-120.
79. Stahl critică traducerile interpretative ale editorilor DIR (Stahl, *Contribuții,* vol. III, 426, nota 33) și puținătatea explicațiilor editoriale (Stahl, *Controverse,* 209, nota 36).
80. *Contribuții la studiul satelor devălmașe*, vol. I, 44.
81. Henri H. Stahl, Ion Donat, „Etnografie și istorie", *Revista de etnografie și folclor* 11, nr. 1 (1966): 3-12.
82. Stahl. *Contribuții*, vol. I, 43.
83. Stahl, *Studii de sociologie istorică,* 70-72. Pentru întâlnirea lui Stahl cu Donat și Conea în echipele monografice, vezi *Amintiri*, 158-159.
84. De aprecierea lui Stahl s-au bucurat și studiile lui Radu Popa (*Probleme confuze*, 181) și David Prodan (Rostás, *Monografi*a, 191), care însă sunt mult mai rar citate. Vezi aprecierile pozitive ale unei lucrări de demografie istorică scrisă de Prodan în Stahl, *Recenzie la M. R. Reinhard*, în „Studii. Revista de Istorie" 17, nr. 3 (1964),:651.
85. Pentru George Popovici, „astăzi pe nedrept uitat", dar care „mânuia o metodă de strictă exegeză documentară" și care ar merita să-i fie rezervat „un loc de o importanță cu totul excepțională", vezi Stahl, *Controverse*, 74 și 125; Stahl, *Amintiri,* 86 și 182; Stahl, *Studii,* 191. Pentru Aurel Sava „deosebit de bun cunoscător al documentelor vrâncene", și pentru Nico Cotlarciuc vezi Stahl, *Contribuții*, vol. I, 319 și Stahl, *Studii de sociologie istorică*, 173 și 215; iar pentru Sevastian Radovici, „unul dintre cei dintâi care a pus problema feudalismului românesc", vezi Stahl, *Controverse*, 202-203. În aceeași categorie ar intra și Ioan Barbovescu, vezi Stahl, *Contribuții,* 310, nota 4. O parte din manuscrisele lui Aurel Sava au intrat în posesia lui Stahl, vezi *Studii de sociologie istorică*, 193, nota 4.
86. Vezi caracterizarea lui Iorga drept un „improvizator genial" în Rostás, *Monografi*a, 191 sau discuția despre istoricii care au preluat mecanic formula lui Iorga despre „cristalizarea statelor medievale", Stahl, *Probleme confuze*, 54.
87. Paul Cernovodeanu și Sergiu Columbeanu, „Colocviul româno-francez de istorie", *Studii. Revistă de istorie* 23, nr. 1 (1970), 134-139. Asupra acestui colocviu a se vedea studiul aflat sub tipar al lui Ștefan Lemny și Marian I. Hariuc, „Dialog istoriografic și apropiere diplomatică: colocviul franco-român de istorie de la București, 6-11 octombrie 1969", *Revista istorică* 31, nr. 5-6 (2020).
88. Declarația a fost publicată în presa vremii și apoi în „Revista de istorie" 42 (1989): 1167-1168.
89. Andrei Pippidi, „Henri H. Stahl", Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice 2, nr. 1 (1991): 96.
90. Printre discipolii lui Stahl s-au numărat, de pildă, Mattei Dogan și Paul Cornea. Pentru regretul lui Stahl de a nu fi reușit să formeze tineri interesați de sociologia sa istorică, vezi conversația cu Paul Cornea din anii 1970, relatată de criticul literar în *Ce a fost – cum a fost. Paul Cornea în dialog cu Daniel Cristea-Enache* (Iași: Polirom, 2013).

Bibliography:

Burke, Peter. *History and Social Theory*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005.

Bănescu, Nicolae. "Notiță despre un articol al lui H. H. Stahl." *Revista istorică* 30 (1944): 176.

Cernovodeanu, Paul, and Sergiu Columbeanu. "Colocviul româno-francez de istorie" [The Romanian French History Colloquium]. *Studii. Revistă de istorie* 23, no. 1 (1970): 134-139.

Chirot, Daniel. *Schimbarea socială într-o societate periferică* [Social Change in a Peripheral Society], translated by Victor Rizescu. Bucharest: Corint, 2002.

Comșa, Maria. "Considerații cu privire la obștea sătească locală de pe teritoriul României în secolele III-V" [Considerations on the Village in Romania during 3rd-5th Centuries]. *Muzeul Național* 3 (1976): 215-220.

Constantinescu, Radu. "Review to H. H. Stahl, Controverse de istorie socială românească." *Revue Roumaine d'Histoire* 9, no. 3 (1970): 548-549.

Constantiniu, Florin. "Fărâmițarea feudală: opinii pentru o discuție" [Feudal Grinding: Opinions for a Discussion]. *Studii și Materiale de Istorie Medie* 6 (1973): 297-308.

Constantiniu, Florin. "Iobăgia în istoriografia românească" [Serfdom in Romanian Historiography]. *Studii și Materiale de Istorie Medie* 10 (1980): 57-114.

Constantiniu, Florin. *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu* [From Răutu and Roller to Mușat and Ardeleanu]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2007.

Cotoi, Călin. *Primordialism cultural și geopolitică românească interbelică* [Cultural Primordialism and Interwar Romanian Geopolitics]. Bucharest: Mica Valahie, 2011.

Cristea-Enache, Daniel, and Paul Cornea. *Ce a fost – cum a fost. Paul Cornea în dialog cu Daniel Cristea-Enache* [What it Was – How it Was]. Iași: Polirom, 2013.

Georgescu, Valentin. *Preemțiunea în istoria dreptului românesc* [Pre-emption in the History of the Romanian Law]. Bucharest: Editura Academiei, 1965.

Giurescu, Constantin C. *Amintiri* [Memories]. Bucharest: Editura All, 2000.
Guga, Ștefan. *Sociologia istorică a lui Henri H. Stahl* [The Historical Sociology of Henri H. Stahl]. Cluj-Napoca: Tact, 2015.
Hanga, Vladimir. "Recenzie la Henri H. Stahl, Contribuţii la studiul satelor devălmaşe" [Review]. *Studii. Revistă de Istorie* 14, no. 3 (1966): 752-766.
Lemny Ștefan, Marian I. Hariuc. "Dialog istoriografic și apropiere diplomatică: colocviul franco-român de istorie de la București, 6-11 octombrie 1969" [Historiographical Dialogue and Diplomatic Closeness: The Romanian French History Colloquium in Bucharest, 6-11 October 1959]. *Revista istorică* 31 (2020).
MacRae, Donald G. "Some Sociological Prospects." *Transactions of the Third World Congress of Sociology* 7 (1957): 297-305.
Marcu, L. P. "Recenzie la Henri H. Stahl, Contribuţii la studiul satelor devălmaşe" [Review]. *Studii. Revistă de Istorie* 19, no. 1 (1966): 168-174.
Olteanu, Ștefan. "Recenzie la Henri H. Stahl, Studii de sociologie istorică" [Review]. *Studii. Revista de istorie* 25 (1972), 391-393.
Panaitescu, Petre P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală* [Peasant Community in Romanian Country and Moldavia: The Feudal Order]. Bucharest: Editura Academiei, 1964.
Pippidi, Andrei. "Recenzie la Radu Florescu, The Fanariote Regime" [Review]. *Revue des Études Sud-Est Européennes* 8, no. 1 (1970): 150-154.
Pippidi, Andrei. "Henri H. Stahl." *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice* 2, no. 1 (1991): 96.
Simiand, François. "Historical method and social science." *Review (Fernand Braudel Center)* 9, no. 2 (1985): 163-213.
Simiand, François. "Méthode historique et science sociale." *Revue de synthèse historique* 6 (1903): 1-157.
Stahl, Henri H. *Organizarea socială a țărănimii* [The Social Organization of the Peasantry]. In *Enciclopedia României*, vol. 1, Statul, 559-570. Bucharest: Imprimeria Națională, 1938.
Stahl, Henri H. "Ipoteza sociologică greșită a eroului eponim fondator de sate" [The Wrong Sociological Hypothesis of the Eponymous Village Founding Hero]. *Sociologie Românească* 5 (1943): 23-43.s
Stahl, Henri H., and Șerban Voinea. *Introducere în sociologie* [Introduction to Sociology]. Bucharest: Editura PSD, 1947.
Stahl, Henri H. "Recenzie la M. R. Reinhard, A. Armengaud, Histoire generale de la population mondiale" [Review]. *Studii. Revista de Istorie* 17, no. 3 (1964): 650-655.
Stahl, Henri H., and Ion Donat. "Etnografie și istorie" [Ethnography and History]. *Revista de etnografie și folclor* 11, no. 1 (1966): 3-12.
Stahl, Henri H. "Sociologie *concretă* și istorie" [Concrete Sociology and History]. *Revista de filozofie* 15, no. 4 (1968): 379-393.
Stahl, Henri H. *Controverse de istorie socială românească* [Romanian Social History Controversies]. Bucharest: Editura Științifică, 1969.
Stahl, Henri H. *Studii de sociologie istorică* [Historical Sociology Studies]. Bucharest: Editura Științifică, 1972.
Stahl, Henri H. *Teoria și practica investigațiilor sociale* [Theory and Practice of Social Investigations]. Bucharest: Editura Științifică, 1974.
Stahl, Henri H. *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale* [Theories and Hypothesis in Respect to the Tributary System Sociology]. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
Stahl, Henri H. *Traditional Romanian Village Communities*, translated by Daniel Chirot and Holley Coulter Chirot. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
Stahl, Henri H. "The Romanian Tributary System." *Review (Fernand Braudel Center)* 9, no. 4 (1986): 619-647.
Stahl, Henri H. *Probleme confuze în istoria socială a României* [Confused Issues in Romanian Social History]. Bucharest: Editura Academiei Române, 1992.
Stahl, Henri H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* [Contributions to the Romanian Villages], edited by Paul H. Stahl. București: Editura Cartea Românească, 1998.
Stahl, Henri H. "Istoria si sociologia: Nicolae Iorga si Dimitrie Gusti" [History and Sociology: Nicolae Iorga and Dimitrie Gusti]. *Sociétés européennes* 15 (2000).
Ștefănescu, Ștefan. "Realizări și perspective în domeniul medievisticii românești" [Accomplishments and Perspectives in Romanian Medieval Studies]. *Studii și Materiale de Istorie Medie* 6 (1973): 9-19.
Wallerstein, Immanuel. "A world-system perspective on the social sciences." *The British Journal of Sociology* 27, no. 3 (1976): 343-352.
Wallerstein, Immanuel. "Anthropology, sociology, and other dubious disciplines." *Current Anthropology* 44, no. 4 (2003): 453-465.

